

ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Проаналізовано сучасний стан ефективності використання земельних ресурсів в сільськогосподарських підприємствах України. Запропоновано заходи щодо її підвищення за умови врахування регіональних особливостей сільськогосподарського виробництва, економічних, екологічних і правових умов господарювання.

Постановка проблеми. У сільському господарстві земля одночасно є предметом і засобом праці, головний засобом виробництва. Земельні ресурси значною мірою визначають темпи розвитку і рівень ефективності сільськогосподарського виробництва.

Протягом останніх років розвиток аграрного сектору економіки відбувався на основі максимального залучення до виробництва земельних угідь, що призвело до їх виснаження. Тому питання використання земельно-ресурсного потенціалу України набуває особливої актуальності й потребує глибоких наукових досліджень.

Рівень культури у використанні землі значною мірою визначає ступінь розвитку і організації будь-якого суспільства, адже земля є не лише складовою обміну матерії у природі, але й просторовою базою, місцем існування людини. Від того, в якому стані перебуває земля, значною мірою залежить стан навколишнього середовища. Отже, раціональне використання земельних ресурсів в Україні на сучасному етапі особливо актуальне.

Аналіз останніх дослідження і публікацій. Вивченню питань використання земель приділяється значна увага, про що свідчать численні публікації в наукових виданнях. Проблеми раціонального використання та охорони земельних ресурсів на основі вдосконалення земельних відносин вивчаються такими вітчизняними дослідниками – А.С. Даниленком, Л.В. Бойко, П.Т. Саблуком, Д.С. Добряком, В.О. Леонцем, А.М. Третьяком, М.М. Федоровим, О.В. Ходаківською та ін. В той же час, багато аспектів цієї проблеми залишаються невирішеними як у теоретичному, так і в практичному відношенні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За природно-ресурсним потенціалом Україна належить до найбагатших країн світу. Використання землі як об'єкта господарської діяльності людини, її обмеженість у просторі, незамінність висувають на перший план проблему раціонального її використання та охорони.

За характером використання у виробничому процесі розрізняють дві групи категорій земель. До першої належать землі сільськогосподарського призначення і лісового фонду, де земля є головним засобом виробництва. Друга група – це землі всіх інших категорій, де земля є просторовим базисом для розміщення промисловості та інших галузей народного господарства.

Земельний фонд характеризується великою часткою сільськогосподарських угідь – 41,54 млн. га, або 68,8% загальної земельної площі держави, що є основою розвитку високоефективного сільськогосподарського виробництва. У загальній площі сільськогосподарських угідь країни площа ріллі становить 32,5 млн. га (78,3%), сіножатей – 2,4 млн. га (5,8%), пасовищ – 5,5 млн. га (13,1%), багаторічних насаджень – 1,1 млн. га (2,8%). Структура сільськогосподарських угідь свідчить про високий рівень їх розораності, що з одного боку, характеризує інтенсивне використання землі в сільському господарстві, а з іншого, необхідність відповідних заходів щодо захисту земель від вітрової і водної ерозії. Структура сільськогосподарських угідь залежить від

зональних особливостей і характеризує якість землі як засобу виробництва в сільському господарстві.

Землі сільськогосподарського призначення включають різні за продуктивністю угіддя. У складі сільськогосподарських угідь найбільшу цінність мають рілля і багаторічні насадження – з підвищенням їх частки підвищується якість земельних ресурсів і ефективність їх використання. У господарствах України частка ріллі в сільськогосподарських угіддях зростає з півночі на південь, а площі природних сіножатей і пасовищ відповідно зменшуються.

У середньому на одного жителя України на кінець 2012 р. припадало майже 0,91 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,71 га ріллі. Із збільшенням населення країни і скороченням площ земель сільськогосподарського призначення забезпеченість землею з розрахунку на одного жителя закономірно зменшується.

Серед земельних ресурсів України економічно найважливішими є орні землі, які займають 82,1% всіх сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств та громадян. Понад 85,5% ріллі цих землевласників і землекористувачів зайнято посівами, а решта – чистими парами – 1,2 млн. га.

Таблиця 1

Посівні площі сільськогосподарських культур та їх структура (всі категорії господарств)

Групи культур	2000 р.		2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	млн.га	%	млн.га	%	млн.га	%	млн.га	%
Вся посівна площа	27,2	100,0	27,0	100	27,7	100	27,8	100
Зернові культури	13,6	50,2	15,1	56,0	15,7	56,7	15,4	55,4
Технічні культури	4,2	15,4	7,3	27,0	7,4	26,8	7,9	28,4
Картопля	1,6	5,9	1,4	5,2	1,4	5,2	1,4	5,0
Овочево-баштанні культури	0,7	2,5	0,6	2,2	0,6	2,2	0,6	2,2
Кормові культури	7,1	26,0	2,6	9,6	2,5	9,1	2,5	9,0

Загальна посівна площа України характеризується тенденцією до збільшення. У 2012 р. порівняно з 2000 р. вона збільшилась з 27,2 млн.га до 27,8 млн.га, або на 2,2% (табл. 1). При цьому посівні площі зернових культур збільшились на 1,8 млн.га, або на 13,2%, технічних культур – на 3,7 млн.га, або на 88,1%. Але за досліджуваний період спостерігається різке скорочення площ під кормовими культурами з 7,1 млн.га у 2000 році до 2,5 млн.га у 2012 році або на 65%. Таке значне зменшення площ кормових культур зумовлено кризовим станом тваринницьких галузей та стрімким скороченням продуктивного поголів'я худоби і птиці. Посівні площі під картоплею та овоче-баштанними культурами зменшились відповідно на 12,5% і 14,3%, а в останні три роки залишаються на рівні 1,4 млн.га та 0,6 млн.га відповідно.

Характеризуючи склад і структуру посівних площ, необхідно відзначити, що в 2012 р. найбільшу частку займали зернові і зернобобові культури (55,4%), технічні (28,4%) і кормові культури (9,0%). Значні площі були зайняті картоплею та овоче-баштанними культурами (7,2%).

Структура посівних площ підприємства формується з урахуванням внутрішньогосподарських потреб у продукції рослинництва та плану реалізації окремих продуктів відповідно до ринкової кон'юнктури. При цьому обов'язково враховуються особливості природних умов та вимоги системи землеробства, яка передбачає підвищення родючості ґрунтів та збереження навколишнього природного середовища.

Повне задоволення потреб населення в продуктах харчування, галузей легкої промисловості в сільськогосподарській сировині вимагає збільшення виробництва сільськогосподарської продукції на основі раціонального та ефективного використання землі. Практика господарювання підтверджує ту істину, що результативність та ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств передусім залежить від ефективного використання землі.

За даними табл. 2 можна оцінити рівень економічної ефективності використання землі в господарствах України. Аналізуючи його в динаміці, необхідно зазначити, що у 2000-2005рр. відбулося підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь. Так, у 2005 р. порівняно з 2000 р. вартість валової продукції (порівнянних цінах 2010 р.) з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь збільшилась з 370,7тис.грн. до 471 тис.грн., або 27%. Водночас підвищилась урожайність основних сільськогосподарських культур та рівень виробництва молока і м'яса (окрім свинини), які є основою організації раціонального харчування населення.

Таблиця 2

Ефективність використання сільськогосподарських угідь України (всі категорії господарств)

Показник	Роки				
	2000	2005	2010	2011	2012
Вартість валової продукції на 100га с.-г. угідь (у постійних цінах 2010 р.), тис. грн.	370,7	471,0	523,7	629,4	601,5
Урожайність, ц/га:					
зернових культур	19,4	26,0	26,9	37,0	31,2
цукрових буряків	177	248	278	363,3	410,8
сосяшнику	12,2	12,8	15,0	18,4	16,5
картоплі	122	128	133	168	161
Вироблено на 100 га с.-г. угідь, ц:					
молока	315	370	308	304	312
м'яса всіх видів (у забійній масі)	41	43	56	59	60
Вироблено свинини на 100га ріллі, ц	21	16	20	23	23

У 2005-2012 рр. ефективність використання земельних ресурсів продовжує підвищуватись. Вартість валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь збільшилась на 130,5 тис.грн., або 27,7%.

Рівень сільськогосподарського виробництва значною мірою зумовлюється якісним складом земель. Проте на ефективність використання землі впливають багато факторів, зокрема рівень розвитку продуктивних сил, ступінь розораності землі, структура посівних площ, частка меліорованих земель у загальній площі сільськогосподарських угідь.

Раціонального і ефективного використання землі в аграрних підприємствах можна досягти за умови здійснення заходів з підвищення родючості ґрунту і охорони його від ерозії та інших руйнівних процесів. Україна багата на чорноземні ґрунти (6,8% світового запасу чорноземів припадає на Україну), які визначаються найвищою родючістю серед усіх інших типів ґрунту. Однак нераціональне використання земельних ресурсів призводить до того, що українські чорноземи втрачають свої властивості, просто вивітрюються та вимиваються водами, і це, відповідно, призводить до погіршення якості земельних ресурсів України.

Важливою умовою раціонального землекористування є застосування такої організації виробництва, при якій гарантується збереження родючого шару, не допускається його руйнування під дією антропогенного навантаження. Це вимагає застосування ґрунтозахисних технологій вирощування сільськогосподарських культур, використання агротехнічних заходів, які б мінімізували втрати гумусу ґрунту, руйнування внаслідок цього його структури.

В Україні значна частина орних земель має незадовільний якісний стан. Налічується 9 млн. га кислих ґрунтів, майже 3 – засолені та солонцюваті, понад 10 – зазнають водної ерозії, 16 млн. га – дефляційно небезпечні (табл. 3). Для зменшення негативного впливу кислотності ґрунтів на урожайність сільськогосподарських культур за розрахунками науковців з ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААНУ необхідно збільшити площі хімічної меліорації до 875 тис. га у 2015 р., до 1200 тис. га у 2020 р. проти 78,3 тис. га у 2011 р.

Необхідною передумовою раціонального землекористування є забезпечення такого штучного регулювання родючості ґрунту, яке б дозволяло гарантувати збалансований його характер. Не виконання його супроводжується накопиченням в ґрунті органічно не зв'язаних хімічних сполук, які отруюють навколишнє середовище.

Таблиця 3

Якісний стан орних земель в Україні

Ґрунти	Всього, млн. га	у % до площі ріллі
Кислі	9,1	28,0
Засолені та солонцюваті	2,8	8,6
Еродовані	10,6	32,6
Дефляційнонебезпечні та ін.	16,5	50,8
Радіоактивно забруднені	3,5	10,8

Джерело: розраховано за даними Держгемагентства України.

Динаміка вмісту гумусу в ґрунтах різних зон України свідчить про те, що вирощування високих урожаїв сільськогосподарських культур в умовах бездефіцитного балансу гумусу потребує збільшення застосування органічних добрив. На 1 га орної землі потрібно вносити в середньому 10,5 т органічних добрив, у т.ч. на Поліссі – 14 т, в Лісостепу – 11 і Степу – 9 т.

Протягом останніх 5 років, обсяги внесення органічних добрив коливаються в межах 0,5-0,7 т/га при потребі 10-12 т/га. Порівняно до 2005 року обсяги їх внесення зменшилися на 38%, до 1990 року – в 17,2 рази.

Вимогою до регулювання родючості ґрунту є дотримання закону незамінності окремих її елементів. Азот неможливо замінити фосфором чи калієм і навпаки. Цю умову необхідно зберігати навіть при значних розбіжностях у вартості їх застосування.

Висновки. Рівень використання та збереження землі як засобу виробництва залежить від усіх проаналізованих вище факторів і, в тому числі, від соціально-економічних. Нині потрібні радикальні перетворення аграрних економічних відносин, щоб повернути селянинові становище господаря на землі, зацікавленого у збільшенні виробництва продукції та підвищенні її якості. Всі заходи щодо підвищення ефективності використання земельних ресурсів можуть бути ефективно впроваджені за умови врахування регіональних особливостей сільськогосподарського виробництва, економічних і правових умов господарювання. Їх реалізація є основою раціонального землекористування і успішного розвитку сільськогосподарських підприємств.

SUMMARY

The author analyzes the present state of land use efficiency in agricultural enterprises of Ukraine and proposes some measures to improve land, taking into account regional characteristics of agricultural production, economic, environmental and legal conditions of management.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Економіка сільського господарства: Навч. посібник / Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін.; За ред. В.К. Збарського і В.І. Мацибори. – 2-ге вид., перероб і доп. – К.: Каравела, 2012. – 312 с.
2. Сохнич А.Я. Управління земельними ресурсами: Регулювання земельних відносин: навч. посіб. / А.Я. Сохнич, В.В. Горлачук, А.В. Наход; за ред. А.Я. Сохнич. – Львів, 2008. – 255 с.

Надійшла до редколегії 28 травня 2013 р.